

ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԷԻՈՒԽԻՑԻԱՆ

ՄԻՔԱՅԷԼ ՅՈՎՀԱՆՆԵՍԵԱՆԻ

(Շարունակութիւն ¹⁾)

Այնուամենայնիւ մարդս իբրեւ կենդանի՝ որոշ չափով ենթակայ է միշտ կոսմիկական (= փիեզերական) միջավայրի ազդեցութեան։ Նա բոլոր կենդանիներից ամենայարմարւոյն է։ Նա չարմարւում է, կռիւ մշելով թէ բնութեան շէմ և թէ իր նմանների շէմ։ Մարդկութիւնը բացարձակապէս չի կարող զատուել անասնութիւնից։ Հասարակական շատ նշանաւոր երեւոյթներ իրենց արմատն ունին անասունների կեանքում։ արդէն մարդկանց հասարակական ընկալը մի ժառանգութիւն է իրենց անասնական պապերից։ Սոցիոլոգիայի երկու հիմնական, պարզ և ամենաստորին պաշտօնները՝ աննդառութիւնն ու սերումը ընդհանուր են ամբողջ կենդանի աշխարհի համար։ Թէ սոցիոլոգիական և թէ բիոլոգիական էւոլիւցիայի մէջ պաշտօնների աճող տարբերականութեան հետ զուգահեռաբար ընթանում է օրգանների աճող տարբերականութիւնը (շիֆֆէրենցիացի)։ Մարդկային նախնական հասարակութիւնը իր համասեռութեամբ նման է ամենաստորին կենդանիների կազմաձևերին, իսկ բարձր, քաղաքակրթւած հասարակութիւնները իրենց ալլոսեռութեամբ (հետերոսէքս) յիշեցնում են բարձրագոյն կենդանական մարմինները։

¹⁾ Տես Մուրճ 1899, № 2—3.

Սոցիոլոգիան բիոլոգիայի բնական շարունակութիւնն է. բայց աչդ չի նշանակում, որ սոցիալական էոլիւցիան պիտի լուսաբանւի բիոլոգիական օրէնքներով. այդպեղ է հիմնական փարբերութիւնը Մարքսի վարդապետութեան և ամբողջ «բիոլոգիական ուշղութեան» միջև։ Առաջինի համար սոցիոլոգիան ջոկ, ինքնուրոյն մի գիտութիւն է իր յատուկ օրէնքներով. երկրորդի համար՝ նա բիոլոգիայի ճիւղն է միայն, ուր պէտք է կիրառենք նոյն բիոլոգիական զարգացման օրէնքները՝ գոյութեան կռիւ, բնական ընտրութիւն և՛ այլն։ Բայց այդ ֆակտորների առթիւ ևս մենք նոյնը կ'ասենք, ինչ որ ասացինք ընդհանրապէս աշխարհագրական, կլիմայական և այլն պայմանների ազդեցութեան մասին։ Գոյութեան կռիւը բիոլոգիական միջոցով թագաւորում է գլխաւորապէս նախնական հասարակութիւնների կամ այսպէս կոչւած՝ ընտանի ժողովուրդների մէջ (Naturvölker). քաղաքակրթութեան զարգացման ընթացքում նրա էութիւնը մեծապէս փոփոխւում է, նրան հակադրւում է ընկերակցութեան (ասոցիացիայի) բնագոյնը, որը անասուններից ժառանգելով՝ հզօրապէս շեշտւում է մարդկային հասարակական կեանքում, մանաւանդ նրա էոլիւցիայի վերջին շրջանների մէջ։ Դիտեցէք հասարակական կեանքը ժամանակակից Եւրոպայում. այդպեղ Դուք կը տեսնէք գոյութեան պայքար Դասակարգային հակամարտութեան ձևով. բայց ինչից է առաջանում այդ պայքարը և ի՞նչ հետևանք է ունենում. նա չի առաջանում ապրուստի միջոցների պակասութիւնից ինչպէս այդ դիտւում է կենդանիների աշխարհում—հէ. քաղաքակրթ հասարակութիւնների մէջ—որպէս իրաւամբ նկատւում է մի անտեսազէտ—Ծայրայեղ թշուառութիւնը առաջանում է հէնց Ծայրայեղ առաքութիւնից. ապրուստի միջոցները առատ են, բայց նրանց բաշխումը անհասարէ. նրանք կենտրոնացած են փոքրամասնութեան ձեռքում, —ահա՛ պարծառը Դասակարգային պայքարի։ Ուրեմն՝ զուտ սոցիոլոգիական պարծառ։ Բայց այդ պայքարի հետևանքը ևս այն է, ինչ որ սովորաբար տեսնում ենք անասունների մէջ։ Այնպեղ յաղթածները անշուշտ են գնում, ոչնչանում են, իսկ այստեղ, մարդկութեան մէջ, այդ յաղթածները (մեծամասնութիւնը, աշխատաւոր Դասակարգը) ձեռք ձեռքի փառով՝ համախմբւում են և մի վիթխարի բանակ են կազմում ապա-

դան նւաճելու համար. այն ինչ՝ իշխողների թիւը հեղափոխութեան նւաճում է:

Գոյութեան պայքարը, ուրեմն, իր պատճառներով ու հետեանքներով այլ բան է անասունների մէջ և այլ է մարդկութեան կեանքում: Ընկերականութիւնը (sociabilité), այլասիրութեան բնագոյը, թող լինին արդիւնք կենսական կռիւ—մի հզօր գործոն է հասարակական էւոլյուցիայի մէջ, աւելի հզօր, քան իր հակոտնեայն: Մենք ցոյց կը տանք, թէ ինչպէս շարունակական Struggle for life-ը (գոյութեան կռիւ) որ այնքան փառաբանում են շարունակաւ սոցիոլոգները à la Կիլդէ, իբրեւ յաւիտենական ու էական անփոփոխելի մի օրէնք,—հեղափոխութեան կերպարանափոխելով, յանուն իսկ մարդկային ցեղի յարապետութեան, պիտի վերածւի մի հսկայական ընկերականութեան՝ խաղաղ, արդիւնաբերող՝ ուր կը սահմանւի կենսական բարիքների հաւասար ու արդար բաշխումն և ուր կ'ոչնչանան շատակարգային ու անհարկական ամեն տեսակ առանձնաշնորհումներ¹⁾:

Ահա սոցիալական էւոլյուցիայի մարքսիստական ըմբռնումը:

Մարքսը իր տնտեսական թէօրիալով շրջ սոցիալական զիւրութիւնը հաստատուն խարխիւի վրայ: Հասարակութեան զարգացման օրէնքը նա փոխ առաւ ոչ բնագիտութիւնից, այլ հասարակական երևոյթների աշխարհից: Բիոլոգիայի կամ աստղաբաշխութեան օրէնքներով երբեք չենք կարող լուսաբանել ժողովուրդների մասսային հոգեբանութիւնը, ընտանիքի, բարոյականութեան, իրաւունքի, սեփականութեան էւոլյուցիան, պատմական մեծ յեղաշրջումները, սոցիալական հպարակութեան յաջորդական Փախսները (սպրուկ, ճորտ, պրոկուրար) և այլն և այլն. մինչդեռ տնտեսական օրէնքի վրայ չենւելով՝ կարող ենք գոհացուցիչ բացատրութիւն տալ այդ բազմազան երևոյթներին:

¹⁾ Ըստ մեզ, հակապատմական է (ուրեմն և ուղղակիական և հակադիտական) այն տեսութիւնը, որի համեմատ գոյութեան կռիւ օրէնքը, իւր ընդարձակ ըմբռնումով, իբր թէ հնարաւոր է իսպառ վերացնել մարդկային կեանքում: Ինչպէս որ մի ալ լանգամ ասել ենք (տ. Մուրճ 1895 թ. 6 էջ 805 ծանօթութիւն)՝ «մենք կարող ենք աւելի կոխը հասարակական կեանքում միշտ աւելի ու աւելի բարձր պատմականներին վրալ տնել և աւելի պատմականների բարձրութիւնները պատմական ալ և ալ շրջաններում ցոյց կը տան թէ՛ որ շրջանը աւելի քաղաքակիրթն է եղել»:

Տնտեսական այդ օրէնքը այն առաւելութիւնն ևս ունի, որ նա հիմնական և ընդհանուր է բոլոր մարդկային հասարակութիւնների համար: Կրօնը, բարոյականութիւնը, աւրոբուսական (այլասիրական), մարդասիրական զգացումները, որոնք շարքի կարծիքով կառավարում են հասարակական կեանքը, ոչ հիմնական են և ոչ ընդհանուր, համաշխարհային: Ախորժակները կառավարում են մեղաւելի քան գաշտփարներն ու զգացումները: Մի կարգ վայրենի ցեղեր շարք քնքոյշ զգացումներ են տածում՝ Դէպի իրենց զաւակները, այնուամենայնիւ մորթութում են նրանց, որովհետեւ տնտեսական անհրաժեշտութիւնը այդպէս է հրամայում ¹⁾: Մեր ուշեղը չէ, որ շեկավարում է մեր վարք ու բարքը, այլ մեր սրամոքսը. սրամոքսի ճիչը իղացնում է մեր մէջ ամեն լաւ բնագէտ: Ոչինչ չի կարող ընդդիմանալ նրան. նրա առջև խարխուլում են բարեոյ ու չարի հասկացողութիւնները և ամենաամուր քաղաքական հաստատութիւնները:

Ը Ն Տ Ա Ն Ի Ք

Թէօրիաներից անցնենք Փաքտերին: Նախ ուրաւագրենք ընդհանուր գծերով մարդկային ընդանիքի աստիճանական զարգացումը: Պէտք է անցնել պատմութեան շեմքից, իջնել նախապատմութեան այն մութ, անյիշատակ ժամանակները, երբ մարդը չունէր գիր, պատմութիւն, քաղաքակրթութիւն, երբ նա և՛ մարդ էր և՛ անասուն միաժամանակ: Սակայն ինչպէս ուսումնասիրել մարդկութեան այդ նախավիճակը, ինչպէս ճանաչել այն ժամանակների հասարակական-ընդանեկան կազմակերպութիւնը: Ուղղակի մենք այդ չենք կարող անել. անցնալն անցել է անդառնալի կերպով և առանց զրաւոր յիշատակներ կրակելու: Փորձենք ծանօթանալ անուղղակի կերպով: Փոխանակ ժամանակի մէջ տեղափոխուել՝ կարող ենք տեղափոխել տարածութեան մէջ: Ամեն ոք գիտէ, որ այսօր կան տակաւին վայրերի ցեղեր ցիր ու ցան Աֆրիկայի, Աստորալիայի, Ասիայի ու Ամերիկայի կուսական վայրերում: Ֆուլէշիներ, Բուշմեններ, Վեյ-

¹⁾ Ուրեմն խելքը ինչացո՞ւ է: Նույն իսկ վարքենին մորթում է զաւակին, երբ տեսնում է որ վերջինս սովից մեռնելու է. հետևապէս ինքը երկու չարիքից փոքրագոյնն է ընտրում: Այդ և չնորազայ մի քանի տողերին մենք չենք պարտաւորուում:

դասեր, Հոգորենտորներ, Պապուսներ և այլն—մարդկային սեռի ամենասպորին ցիպարներն են ներկայացնում դրանք և, կարելի է ասել, ընդհանուր կերպով վերարտադրում են նախնական մարդկութիւնը։ Մեծ մասամբ զուրկ արդիւնաբերական դործիքներից՝ ապրում են նրանք թռչունների պէս ազատ բնութեան մէջ, կերակրւում են բնութեան շնորհած բարիքներով։ Անասնական կեանք. ոչ մի հասարակական կամ քաղաքական կազմակերպութիւն։ Ֆիւլէջիների մէջ (Հարաւային Ամերիկա), ճանապարհորդների վկայութեամբ, հպարտութեան ոչ մի հետք չկալ։ ոչ փէր, ոչ սպորուկ, ոչ կաստանիշխանական հորդաններ են դրանք, որ սնունդի պահանջների համեմատ շարունակ չուում են մի փեղից միւսը։ Բուշմենները ևս (Աֆրիկա) 8—10 հոգուց բաղկացած հորդաններով թափառում են անտառներում։ Նրանց կերակուրը կազմում են արմարներն ու միջատները. քնում են բաց օդի մէջ, կամ գետնի վրայ կամ թէ ծառերի խոռոչներում։ Նրանք հազիւ են զանազանւում անասնական հորդաններից։ Հետաքրքրական է մանաւանդ հարաւային Ամերիկայում համեմատաբար նորերս դրնւած Գլարիբոսների հորդանը։ Գլարիբոսները բոլորովին մերկ են, չունին աշխարանքի գործիներ ու բնակութիւն, կերակրւում են խոշոր որդներով, որ եղունգներով հանում են գետնի փակից, և արմաւենիների ծիւերով ու պտուղներով ¹⁾ (Letourneau, Evolution politique)։

¹⁾ Հէնց այս օրերս առիթ ունեցանք տեսնել ժընետում նախամարդու մէկ նմուշը, որը մի խումբ անտրոպոլոգների ձեռքով գերի է վերցւած Հիմալայան լեռների ոտորոտներում գտնուլ մի քարանձաւից և որին պտտեցնում են աշօր Լյւրոպալի բոլոր ծալրերում, որպէս զի քաղաքակրթութեան զազաթին կանգնած ժողովուրդները աչդ կոնկրետ օրինակի դիմաց փչեն իրենց անասնական ծագումը։ Ռամա-Սաման (ալպէս է դաւորինակ մարդ-զազանի ածուներ) որից ցզլուի ծածկւած է թանձր ու երկաշն բրդով, որը կադարեկապէս ածի բուրդն է չիչեցնում։ Խիտ ու ահագին երկաշնութեան մազերը մշտապէս ծածկում են նրա դէմքը. աչքերը չեն հանդուրժում արևի լուսին։ Նա բացարձակ բուսակեր է, զարչում է մօշէնից։ Լաւ լսելիք ունի, սակաւն ամենին չի խօսում, ալ միայն անորոշ հնչիւններ է արձակում։ Նա չիչեցնում է մեզ Հէկկէլի ենթադրական Homo Alalus-ը... Ի՞նչ կ'ասեն այս ցիտակ ֆաքտերի դիմաց Պարուիիզմի դէմ լար և միշտ բարրանջող թէոլոգները... Վերջերս Պար-

Վայրենիները կամ բնական ժողովուրդները իրենց այդ կէս-անասնական կենցաղով մօտաւոր գաղափար են տալիս մեզ նախնական մարդկութեան մասին: Վայրենիներին ուսումնասիրում է սոցիոլոգիայի այն ճիւղը, որ կոչւում է համեմատական ցեղագրութիւն (էթնոգրաֆիա): Այդ գիտութիւնն է, որ լոյս է սփռում նախապատմութեան վրայ: Մորգան, Տալլոր, Ռեկլին, Լեօբբոկ Պրիշար, Միւլլէր և այլն մի մեծ շարք փաշտեն հնշինակութիւններ իրենց ընդարձակ հետազոտութիւններով հարստացրին նրան: Առանձին ուշադրութիւն են գրաւել ամերիկացի Մորգանի ուսումնասիրութիւնները (L. Morgan, Ancient Society, 1877): Նա ընդունում է մարդկութեան նախապատմութեան մէջ երկու գլխաւոր շրջաններ՝ վայրենութեան և բարբարոսութեան, որոնցից իւրաքանչիւրը ունի իր ստորաբաժանումները:

Վայրենութեան շրջանում, նրա ամենաստորին աստիճանի վրայ, մարդս իւրացնում է բնութեան պարրաստի բերքերը մօտաւորապէս անասունների նման: Նա ապրում է անտառներում, ծառերի վրայ, քարանձաւների մէջ, ապաստանելով այնտեղ գիշարել:

Ինի քաջամարտիկ ախոյեանների շարքին աւելացել են վիեննայի ու Վենետիկի մեր հաւերը. և այդ այն օրից, երբ մի հաջարւինական չանդընց զեռեղել «Մուրճում» մի քանի լօւսածներ բնական սորելժագործութեան և էտիլեցիայի մասին: Վրդոված աշաղակեցին հակական թէօլոգները: «Հանդէս Ամսօրեային հայտնեց մեզ, իսկ Վենետիկում հալը Սիմօն Նրեմեան մի բրօշիւր իսկ հրատարակեց «Դարւինականութիւն» խորագրով ընդդէմ արգի ազգային դարւինականաց, որոնք ռամկին կ'ուզեն համոզել իբրեւ թէ այդ (Դարւինականութիւնը) ապացուցեալ ճշմարտութիւն մըլլայ»: Դարւինին և աշխարհաճշակ դարւինիստ գիտնականներին (Ֆոլտ, Հեկկէլ և այլն) ոչնչացնելուց չեղող՝ նա մեզ ևս արժանացնում է իր «գիտական» յինադատութեան—և, ի վերջոյ, ահաւասիկ հաջ աստածաբան փիլիսոփայի «գիտական» եզրակացութիւնը. «Մարդուս ծագումն, իր գերազանց բնութիւնն, իր արարչութեան մէջ գրաւած դերն, իր բարոյական և ընկերական պարտքերն, անդրգերզմանական վախճանը—անորոգելովմանալի վախճանը—զմեզ չառ իսկ կը համոզեն, ուղղակի սորելժման վարդապետութեան բանաւոր լինելուն»... Հաջ կշերը աւելին էլ չի կարող սովորել իր եւրօպացի ուսուցիչներից. միշտ, պնդել, և երբէք—պատճառաբանել:

գազաններից. կերակրում է պտուղներով, արմարներով, իսկ աւելի ուշ՝ ձկներով, որսի թռչուններով և այլն: Վայրենութեան միջին աստիճանի վրայ գտնւում է կըակը. որսորդութիւնը գլխաւոր պարամունքն է, նեւ ու աղիլը գործածութեան մէջ են. կան ուրիշ գործիքներ ևս քարից շինւած. մեկուշներ տակաւին չը կան: Մարշակերութիւնը տարածւած է: Այդ շրջանի մէջ են այսօր Աւստրալիացիք, մասամբ հիւսիսային Ամերիկացի Հնդիկները և շատ ուրիշ վայրենի ցեղեր:

Բարըքարոտութեան շրջանում՝ գործիները զարգանում են. երևան է գալիս կաւագործութիւնը: Մարդիկ սկսում են ընտանեցնել կենդանիներին և երկրագործութեամբ սպարապել: Մեկուշները գործածութեան մէջ են մտնում: Այդ շրջանի վերջում—անցողական աստիճանի վրայ շէպի քաղաքակրթութիւնը—սկիզբ է առնում ճարտարագիտութիւնը և արւեստը ¹⁾:

Պատկերը անշուշտ փխտում է՝ համեմատ աշխարհագրական շիրքին. անասնապահութիւնը, երկրագործութիւնը, մեկուշների գործածութիւնը և այլն մի տեղ աւելի վաղ են զարգացել, միւս տեղ աւելի ուշ, նայած միջավայրին, նպատաւոր կամ աննպատաւ պայմաններին: Մորգանի բաժանումները իրականութեան ճշգրիտ արտայայտութիւնը չեն կարող լինել, սակայն նրանք շիւրացնում են նախապարմութեան ուսումնասիրութիւնը:

Դառնանք այժմ ընտանիքի ծագման: Էթնոգրաֆիան վաղուց ի վեր առաջադրել էր մի կարեւոր հարց. ո՞րն է արդեօք հնագոյն՝ ընտանիքը թէ՛ հասարակութիւնը: Մէկ կարծիք, հիմնւելով գլխաւորապէս հին կտակարանի վկայութեան վրայ, պնդում էր, որ անհատը և ընտանիքը աւելի առաջ են եղել, քան հասարակութիւնը: Առաջին անհատը նրկաւորւել է՝ արուի ու էգի, և այդ առաջին զոյգից ծնւել է առաջին ընտանիքը, որը բազմանալով՝ տւել է ցեղեր, ազգութիւններ, մարդկութիւն: Այդ թէօրիան արդէն առասպելների շարքն է անցած: Մարդիկ միշտ սպրեւ են հասարակութիւններով: Առաջին անհատը երեակայական է. էթնոգրաֆիական հետազոտութիւնը երբէք չը հանդիպեց կղզիացած մարդ—Ռոբին-

¹⁾ Engels, Ursprung der Familie.

զոնին: Հարկադրւած իրենց անասնական նախնիքների պէս կեանքի
 Դժնդակ պաշքարը մշելու՝ մարդիկ ի սկզբանէ համախմբել են մեծ
 ու փոքր հորդաններով: Այդ ձևով էլ սկիզբ է առել մարդկութիւնը:
 Հորդան առաջագոյն է. ընտանիքը, զուգաւոր ամուսնութիւնը յետագայ
 երևոյթներ են, Դարաւոր էւոլյուցիայի արդիւնք:

Ամուսնութիւնը, նրա հետ և ընտանեկան պայրկերը, ժողովուրդ-
 ների էւոլյուցիայի ընթացքում ընդունել են պէս-պէս ձևեր, որոնք
 նւիրագործւել են ժամանակաւորապէս փիրոյ սովորութիւններով:
 Ամուսնութեան չորս խոշոր ձևերն են՝ խառնակեցութիւն (promis-
 cuité), բազմակնութիւն, բազմաջրութիւն (polyandrie) և միա-
 կնութիւն: Այդ ձևերը մենք գտնում ենք նաև կենդանիների մէջ:
 Ամուսնութեան նպատակն է՝ սերումն, փեսակի չարափութիւն.
 բոլոր կենդանի էակների առաջին էական օրէնքն է—չարափել:

Խառնակեցութիւնը, կամ սեռական անկանոն չարաբերութիւն-
 ները, ըստ Լեպուրնոյի շիրուում են կաթնասունների և մի քանի
 թռչունների մէջ. բայց թռչունները, նոյն հեղինակի կարծիքով, մեծ
 մասամբ միակիւն են, և ընտանեկան կապը աջնորդ աւելի ամուր է,
 քան թէ շատ մարդկային հասարակութիւնների մէջ: Կապիկների
 մէջ թագաւորում է թէ միակնութիւնը և թէ բազմակնութիւնը:
 Ընտանեկան բնազդը վերին աստիճանի զարգացած է, ինչպէս յայտնի
 է, մրջիւնների ու մեղունների մէջ. աջնորդ նա նոյնանում է հա-
 սարակական բնազդին: Այդ փոքրիկ արարածների աշխարհում հազ-
 ւադէպ անձնագոհութեան օրինակներ են տեսնւած. մեղանոցում
 էգի (թագուհու) մահը ընդհանուր սուգ է պայծառում հասարա-
 կութեան բոլոր անդամներին. վերջիններս յաճախ չեն կարողանում
 տանել կորուստը, մեռնում են, — մեղային հանրապետութիւնը
 քայքայւում է ¹⁾:

Բախտիկն, Մորգան, Էլիզէ Ռեկլիւ, Լեօօբոկ և շատ ուրիշ գիտ-
 նականներ հակւած են կարծելու, որ մարդկութեան էւոլյուցիայի
 մէջ ամուսնական չարաբերութիւնների առաջին շրջանը կազմել է

¹⁾ Letourneau, Evolution du mariage.

բացարձակ խառնակեցութիւնը: Բոլոր տղամարդիկ ապրել են բազմակնութեան մէջ, բոլոր կանայք—բազմալուծեան մէջ: Ելիզէ Ռէկլէ 1) և Լէօքթոկ 2) հիմնւում են այն ենթադրութեան վրայ, որ նախնական վիճակում մարդիկ չեն ծանախել մասնաւոր սեփականութիւնը. սմեն սեփականութիւն ընդհանուր, համայնական է եղել, կանայք ևս ուրեմն հղել են համայնական:

Կանանց այդ համայնացման շրջանում բնականաբար խօսք չէր կարող լինել երկու սեռերի փոխադարձ սիրոյ և յարգանքի մասին: Ընտանիքը բացակայում էր: Այնպէս, ուր ամուսնութիւնները պատահական ու վաղանցուկ են՝ հիմնւած սոսկ անասնական բնազդի վրայ՝ այնպէս չի կարող լինել ընտանիքի գաղափար, որը առաջանում է երկու սեռերի շար թէ քիչ տեական յարաբերութիւններից: Ընդհանուր խառնակեցութիւն՝ առանց խորութեան տարիքի և ազգակցութեան, մայրը որդու հետ էր միանում, քոյրը եղբոր հետ: Խառնակեցութիւնը տարածւած էր, Ստրաբոնի վկայութեամբ, հին արաբների մէջ. Կելտերը ևս հրապարակօրէն միանում էին ամեն կնոջ հետ, նոյն իսկ իրենց մայրերի ու քոյրերի հետ: Խառնակեցութիւնը կանոն է եղել Ռուսիայում, զապարօթեան կողակների մի քանի ցեղերի մէջ (Լեպոուրնո):

Սեռական յարաբերութիւնների այդ նախնական շրջանում մարդը զազան է և աւելի ոչինչ: Մենք արդէն մեր անցեալ յօդաւածներով ցոյց ենք տւել, որ նախամարդը շար հեռու է Աստուծոյ պատկերից, որ նա իր ֆիզիկական ու հոգեկան կարողութիւններով բնական շարունակութիւնն է անասնական տեսակների: Խառնակեցութեան վիճակում ամօթխաճութեան, ուղախոհութեան, խանդոտութեան զգացմունք մի վնասէք. թուռւները անհունապէս բարձր են նախամարդուց: Այսօր շեռ շար վայրենիների մէջ կինը իբր ապրանք է դիտւում. «սէր» բառը չկայ նրանց լեզուի մէջ, որովհետեւ սիրոյ հետքը չկայ: Կինը վաճառւում, յափշտակւում է. նա նոյնանում է տնային անասունին. նրա կեանքի ու

1) Elisée Réclus, Les Primitifs.

2) Lübbock, Origines de la Civilisation.

մահու իրաւունքը սղամարդուն է վերապահւած—իրաւունք ծեծելու, սպանելու, ուրելու...

Քաղաքակիրթ կոչւածներս զգւանք ենք զգում, արձանագրելով նախնական մարդկութեան այդ սեռական անարխիան, բայց շար էլ չզարմանանք. այսօրւայ բուրժուական աշխարհում թագաւորող երկու սեռերի անսանձ պրոսպիւուցիան մի շարժ է շէպի մարդկութեան հեռաւոր անցեալը:

Խառնակեցութեան վաղեմի ժամանակներն են յիշեցնում մի քանի հետաքրքրաշարժ երեւոյթներ, որոք շիտուում են հին ու նոր վայրենի ու կիսավայրենի ժողովուրդների մէջ: Օրինակ, 1) Սըքագան պրոսպիւուցիան: Կրօնը նւիրագործում էր այդ սարօրինակ սովորութիւնը: Բաբելոնում ամեն մի կոյս աշջիկ պարտաւոր էր գոնէ մէկ անգամ ուխտ գնալ Միլիպպա Սաւաժուհու տաճարը և այնտեղ մի սղամարդ ընտրելով խախտել իր կուսութիւնը: Նոյն սովորութիւնը եղել է հին Հայաստանում, ուր, Սորաբոնի ասելով, հայ աշջիկների սրբազան պրոսպիւուցիան կատարում էր Անահիտի տաճարում, ի պատիւ Անահիտի¹⁾: Նոյնը եղել է Եգիպտոսում, Ասորեստանում, Փիւնիկիայում և այլն:

2) Երկրորդ ուշագրաւ երեւոյթն է, այսպէս անւանւած՝ Առաջին գիշերայ իրաւունքը (*Jus prima noctis*), ըստ որում ամեն մի նորաստակ կին, նախ քան իր ամուսնուն պատկանելը, պէտք է յանձնէր մի քանի ուրիշ սղամարդկանց, որոնք կարող էին լինել կամ ազգական, կամ քաղաքացի: Վայրենի Կաթրների մօտ և Նոր-Ձեւանդիայում մինչև վերջին ժամանակներս ամեն մի գեղեցիկ օրիորդ պէտք է նախ պատկանէր ցեղի առաջնորդին: Մենոյն սովորութիւնը եղել է միջին շարերի Ֆէօդալական Եւրոպայում, ուր ճորտատէրը, երբեմն նաև հոգեւոր հայրը, իրենց էին վերապահում ամուսնութեան առաջին գիշերւայ իրաւունքը:

Սակայն խառնակեցութիւնը, իբրև մարդկութեան նախնական վիճակ, իբրև համաշխարհային, համայնարած երեւոյթ չեն ընդու-

¹⁾ Letourneau, Evol. du mariage.

Շուտ շատ ուրիշ սոցիոլոգիներ, օրինակ Սպենսեր, Լեպուրնո, Շրոարկէ, Վիստերմակ և այլն։ Սպենսէրը հակաճառելով Լէօբբոլին, որը հեպլեցնում է կանանց համայնացումը նախնական հասարակութիւնների մէջ մասնաւոր սեփականութեան բացակայութիւնից—յայտնում է, որ մասնաւոր սեփականութիւնը եղել է նոյն իսկ վայրենութեան որսորդական շրջանում (ուր ամեն մէկը զէնք էր պատրաստում), որ այդ մասնաւոր սեփականութեան գաղափարը գոյութիւն ունի կենդանիների մէջ անգամ, և, ենթադրում է Սպենսէրը, մարդկութեան սկզբնական շրջանում կանանց համայնացումը բացարձակ չէ եղել, այլ եղել է բարեխառնած (mitigé) շատ թէքիչ տեական ամուսնական կապերով ¹⁾։ Լեպուրնոն նոյնպէս ժըխտում է խառնակեցութեան (ուրեմն և կանանց համայնացման) բացարձակ ու համաշխարհային լինելը, հիմնելով գլխաւորապէս այն իրողութեան վրայ՝ որ մեր ամենամերձաւոր անասնական պապերի՝ բարձր կապիկների մէջ այդ երեւոյթը բացակայում է։ Սպենսէրը և Լեպուրնոն ընդունում են մասնակի խառնակեցութիւն, բայց ոչ ընդհանուր ու համափրած. Բախօֆէն, Մորգան և այլք պնդում են հակառակը։ Խնդիրը մնում է վիճելի։

Մորգանը յայտարարում է, որ ընդհանուր խառնակեցութեան դրութիւնից զարգացել է աստիճանաբար մի աւելի բարձր հասարակական դրութիւն, որ նա անւանում է արհիւնակցական ընտանիք։ Այստեղ արդէն պսակող գրուպպաները ջնկում են սերունդներով (պորպորով), միևնոյն ընտանիքի սահմաններում իրար հետ ամուսնանալ կարող են պապերն ու փափերը, հայրերն ու մայրերը, ապա սրանց էգ ու արու զաւակները և այլն. այս սիստէմի մէջ ծնողը իր որդու հետ ամուսնանալ չի կարող, բայց ամուսնանում են քոյր ու եղբայր, հօրեղբորորդի և հօրեղբորաշէկ։ Արհեստագական այդ ընտանիքը գոյութիւն ունի այսօր Հաւայում և ուրիշ աւստրալիական կղզիների վրայ ²⁾։

Զարգանում է երրորդ ֆազիսը (շրջան) ամուսնական յարաբերութիւնների մէջ. նրա անունն է՝ պոնալիւա-ընտանիք։ Մի քայլ ևս դէ-

¹⁾ Spencer, Principes de Sociologie.

²⁾ Engels, Ursprung der Familie.

պի առաջ: Քոյր՝ և եղբայր՝ նոյնպէս արարաբաւում են սեռական չա-
րաբերութիւններին: Մի քանի տղամարդիկ—եղբայրներ կամ ոչ-
եղբայրներ մէկ ընտանիքից—ընկերակցելով (punalua—ընկերակից)
առնում են մի այլ ընտանիքից մի քանի աղջիկներ, որոնք իրար
մէջ լինում են քոյրեր կամ հօրեղբարց աղջիկներ: Այդ վերջինները
դառնում են իրենց ընդհանուր ամուսինների ընդհանուր կանայքը:
Ինչպէս ասնում ենք, արիւնակցութիւնը ամուսնացող զոյգերի մէջ միշտ
աւելի և աւելի նւազում է: Ընտանիքը ճիւղաւորւում է. կազմում
են զաւ-զաւ պոռնալուս ընտանիքներ: Այդ ցտաղդիմութիւնը
բացատրելու համար զանազան են թաղարութիւններ կարելի է անել:
Կարելի է ենթադրել, որ ընտանիքը չափազանց մեծանալով՝ հողը,
բնակարանը չի բաւել, պէտք է ելել ցրելու. կարելի է են-
թադրել դրա հետ միասին,—ինչ որ խիստ հաւանական է,—որ
մարդիկ զգացել են մօր և որդու, եղբօր ու քրոջ սեռական չարա-
բերութիւնների փնտաւարութիւնը Ֆիզիոլոգիական տեսակէտից:

(Նարունակելի)

ԾԱՆ. Վրիպակ: Մուրճ 1898 թ. № 10-11-ի մէջ, «Սոցիալական էտ-
լիցիա» լուսածում, էջ 1525 «Նոյն պեսիմիստական»... բառերով սկսող
պարբերութիւնը պէտք է զետեղել էջ 1527 «անմութիւնն ու ունալնու-
թիւնը» բառերից լեզուով—էջ 1526-ի սկզբում «կարելի» և ալն երկրորդ
պարբերութիւնը պիտի զետեղել էջ 1527 «Աւ ինչու չէ» բառերից առաջ.—էջ
1525 տող 4-րդ բիոլոգիական-ը ուղղել թէօլոգիական: